

NEOLİTİK ÇAĞDAN İTİBAREN BAYKAL GÖLÜ ÇEVRESİNDEKİ KÜLTÜRLERİN TÜRKLERLE OLAN BAĞLANTILARI

Dr. Elvin YILDIRIM*

Öz

Baykal Gölü çevresi, Türklerin eski çağlarda yurt tuttıkları mekanlar arasındadır. Türk boylarının Çin kaynaklarda Hanhai olarak anılan Baykal bölgesinde yaşadıkları arkeolojik kanıtlarla da desteklenmektedir. Bu çalışmada, Neolitik Çağdan Bronz Çağına ve erken göçerlere kadar bölgede tespit edilen kültür dönemleri incelenmiştir. Maksadımız Türklerin bölgede tarih sahnesine çıkışına kadar kültür dönemlerinin bölgedeki Türk etnik şekillenişindeki rolünü tespit etmeye çalışmaktır.

Anahtar kelimeler: Baykal, Neolitik, Glazkov, Türk, Kurikan.

Links Of The Cultures On Baikal Lake Surroundings With Turks Since Neolithic Age

Abstract

Baikal Lake surroundings are the lands where Turks settled in ancient times. Archeological information supports the existence of Turk branches on Baikal region, which mentioned in Chinese sources as Hanhai. In this paper, the cultural stages of the region from Neolithic Age to Bronze Age and early nomads have been studied. Our aim is to identify the roles of the cultural stages in ethnical formation of Turks until their appearance.

Keywords: Baikal, Neolithic, Glazkov, Turk, Kurikan.

Baykal Gölü çevresi erken tarihte Türklerin yaşadıkları bölgelerden biridir. Burada Türklerin ortaya çıkışı ve yayılışı hakkında Çin kaynaklarından bilgiler edinmekteyiz. Bölgede yaşayan boyların Türklerin erken ataları olup olmadıkları konusunda görüş birliği olmasa da eski Türk boylarından Tingling'lerin bölgede yayıldıkları aşikardır.¹ Türklerin Baykal çevresinde ortaya çıkışlarına kadar olan dönemde bölgede yaşayan insanların kimliği hususun-

* Tarihçi, elvinyildirim34@gmail.com

¹ Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, TTK, Ankara 2004, s. 7.

da Rus antropolog ve arkeologların çalışmaları mevcut olup; bölgede kazılan mezarlardaki insan iskeletleri, antropolojik olarak farklı kültür dönemlerine ait toplulukların Neolitik dönem ve Bronz Çağı'nda karıştıklarını göstermektedir.

İrkutsk bölgesinde, Angara Irmağı havzasında yapılan çalışmalarda elde edilen arkeolojik malzemeler bölge geçmişinin Paleolitik Çağa kadar gittiğini göstermektedir.² Bununla birlikte Selenge Irmağı'nın aşağı havalisindeki Ulan-Ude bölgesinde ise erken Paleolitik Çağa ait malzemeler henüz tespit edilmemiş olsa da Selenge'nin aşağı havalisinde Neolitik Çağa ait yerleşim ve mezarlar, Baykal'ın doğu kıyılarında ise Paleolitik kalıntılar tespit edilmiştir.³

Baykal çevresinde kültür dönemleri üzerinde öncelikle O.İ. Vitkovskii (1887), M.P. Ovçinnikov, V.A. Gorodtsov ve nihayetinde A.P. Okladnikov incelemelerde bulunmuştur. Sovyetler Birliği döneminde bölgede en fazla çalışma yapan arkeolog ise Okladnikov olmuştur. Pek çok araştırmacı için Baykal çevresindeki kültür dönemlerinin arkeolojisi için onun *Neolit i Bronzovyy vek v Pribaykalya* adlı çalışması başvuru eseri olmuştur ve onun kronolojik tasnifi kullanılmıştır. Buna göre İsakov Kültürü'nün ardından Serov Kültürü gelmektedir ve av için kullanılan aletler (kemikten ve ağaçtan yapılmış Serov yaylarının dünyadaki en eski örnekleri olduğu ifade edilmektedir) bu dönemde önemli ölçüde gelişmiştir. Serov Kültürü'nü ise Kitoy Kültürü (M.Ö. III. - II. bin yılın başı) takip etmekte olup mezarlarda ölü üstüne aşı boyası serpilmiş olması ile ayırt edilmektedir.⁴ Selenge'nin aşağı akımlarındaki Berezovke kolunda M.Ö. II. bin yıla ait olduğu düşünülen kalıntılar tespit edilmiş hatta tespit edilen bazı keramiklerin üzerindeki sembollerden Antik Çin eserleri olabileceği düşünülmüştür. Bölgede yapılan kazı çalışmalarında Glazkov Kültürü'ne ait mezarlar ile Serov Kültürü karakterinde mezarlar tespit edilmiştir.⁵ Daha yaygın olarak görülen (Angara havzasından Lena'ya kadar) kültür ise Glazkov Kültürü'dür.⁶ Glazkov Kültürü ise Neolitik Kitoy Kültürü ile bağlantılı olup bir kültürden diğerine geçiş emareleri görülmektedir. Buna göre Glazkov Kültürü'nün Kitoy Kültürü'nden doğduğu iddiaları ortaya atılmıştır. Glazkov Kültürü için karakterize edilen ve beyaz nefritten yapılan halkaların erken numunelerinin Kitoy Kültürü mezarlarında da tespit edilmesi bunun en büyük ispatı olarak görülmüştür.⁷ Birbirine iç içe geçmiş bu kültür dönemleri için günümüzde yapılan inceleme ve analizler ise bu kronolojik tabloyu oldukça

² İ.V. Arembovski - L.N. İvanov, "Novoe Obsledovaniye İrkutskoy Paleolitiçeskoj Stojniki", *Kratkie Soobşeniya*, Edit. A.D. Udaltsov, Sayı: 49, Moskva 1953, s. 53.

³ A.P. Okladnikov, "Arheoloğičeskiye İssledovaniya vı Nizovyah Reki Selengi", *Kratkie Soobşeniya*, Edit. A.D. Udaltsov, Sayı: 35, Moskva-Leningrad 1950, s. 85.

⁴ A.P. Okladnikov, *Ancient Population of Siberia and Its Cultures*, Published by Peabody Museum Cambridge, Massachusetts, USA 1959, s. 13.

⁵ Okladnikov, "a.g.m.", s. 88.

⁶ Doğu Sibirya'daki bu kültüre ait erken Bronz Çağı mezarlarının keşfinin ardından V.A. Gorodtsov tarafından Glazkov Kültürü olarak adlandırılmıştır ve literatüre de bu şekilde geçmiştir. A.P. Okladnikov, *Neolit i Bronzovyy Vek Pribaykalya*, MİA 43, Moskva-Leningrad 1955, s. 11.

⁷ Bkz. A.P. Okladnikov, "Tarihin Şafağında İç Asya", *Erken İç Asya Tarihi*, Çev. Alâeddin Şenel, Der. Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 99.

geri taşımaktadır. Günümüz radyo karbon çalışmaları Baykal bölgesinde Kıttoy döneminin M.Ö. VI. bin yıl ve V. bin yılın ortalarını, Serov döneminin M.Ö. V. bin yılın ortaları ve IV. bin yılın ortalarını, Şumuhilin döneminin M.Ö. IV. bin yılın ortalarını ve M.Ö. III. bin yılın ortalarını, Glazkov döneminin ise M.Ö. III. bin yılın ortaları ve II. bin yılın ortalarını kapsadığı tespit edilmiştir.⁸

Neolitik Çağ ile ilişkileri tespit edilen fakat Bronz Çağı boyunca Baykal bölgesinde etkili ve sürekli olan Glazkov Kültürü'nün iktisadi gelişim bakımından en büyük özelliği metal çağına geçilmiş olması ve bakır-bronzun Baykal bölgesinde Glazkov insanı tarafından kullanılmış olmasıdır. Glazkov mezarlarından bakır plakalar ve bronzdan yapılmış ilk bıçaklar elde edilmiştir. Yine bununla birlikte ilk balık kancaları, iğneler ve tığlar bu dönemde görülmüştür. Baykal çevresinde tespit edilen kültür çevrelerinde insanların hayat tarzı olarak avcılık ve balıkçılık ile uğraştıkları ifade edilse de yurt tipi evlerde yaşayan Glazkov insanının evcil koyun da beslediği yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Fofonov mezarlığındaki II no'lu Glazkov mezarlığındaki 20 no'lu mezardan elde edilen koyun kemikleri Sibiryaya tayga bölgesinde Bronz Çağı için ilk örneklerdir.⁹ Glazkov Kültürü Yakutistan topraklarında görülen Ulahan-Segelenyah kültürlerine (bu kültür özellikleri tam olarak analiz edilmemiş olsa da) de tesir etmiş, bölgede elde edilen çanak-çömlek tiplerinin Baykal bölgesinde de bulunduğu ve Glazkov tesirinin Lena, Vilyuya, Olyokma ve Aldan ırmakları boyunca bölgeye girdiği ortaya koyulmuştur.¹⁰

Glazkov Kültürü Okladnikov tarafından M.Ö. 1800-1300 arasına tarihlenmiştir.¹¹ B.A. Ribakov ise, Ulan-hada Glazkov tabakasında, Baykal'daki Listvennaya Guba ve Ust Lena Obhoy'daki mezardan elde edilen sonuçların Glazkov Kültürü'nü M.Ö. 3. bin ve 2. bin aralığına yani Neolitik döneme taşıdığını ifade etmektedir.¹² Farklı alanlardaki Glazkov mezarlarından elde edilen bozulmamış yapıdaki insan iskeletlerinde yapılan çalışmalarda antropolojik olarak ilginç sonuçlara ulaşılmıştır. Transbaykal, Ulan-Ude ve Krasnoyarsk'daki verilere göre bölgede Avrupalı tip ile karışık Mongoloid tipin hâkim olduğu görülmüştür.¹³ 1956 yılında Ust Ude'de Glazkov dönemine ait yapılan kazılarda

⁸ Yu. A. Emelyanova, "Ranniy Bronzoviy Vek Pribaykalya", *Drevniye Kulturi Mongolii i Baykalskoy Sibiri*, Edit. D. Tumen - M. Erdene - E. Mijiddorj, Ulanbatar 2012, s. 166. Aynı zamanda bkz. A.D. Tsıbiktarov, *Buryatiya vı Drevnosti İstoriya (Sı Drevneyşih Vremen do XVII Veka)*, Edit. Yu. P. Shagdurov, Ulan-Ude 1999, s. 84.

⁹ M.M. Gerasimov - E.N. Çernih, "Raskopki Fofonovskogo Mogilnika vı 1959 g.", *Pervobitnaya Arheologiya Sibiri*, Akademiya Nauk, Leningrad 1975, s. 46.

¹⁰ V.M. Dyakanov, "Keramika Ulahan-Segelennyahskogo ipa v Bronzovim Veke Yakutii", *Drevniye Kulturi Mongolii i Baykalskoy Sibiri*, Sayı: 2, Edit. A.V. Harinskii, İrkutsk 2011, s. 169.

¹¹ *İstoriya Sibiri sı Drevneyşih Vremen do Naşih Dney*, Cilt: 1, Edit. A.P. Okladnikov, Leningrad 1968, s. 196. Ayrıca A.P. Okladnikov, *Ancient Population of Siberia and Its Cultures*, s. 27.

¹² *Epoha Bronzi Lesnoy Polosi SSSR*, Edit. B.A. Ribakova, Moskva 1987, s. 327.

¹³ 1959 yılında Fofonov mezarlığı kazısının ayrıntılı yayını Gerasimov tarafından 1992 yılında yapılmış olup söz konusu mezarlardan elde edilen kafataslarında Avrupalı tipin bulunduğu fakat Mongoloid özelliklerin belirgin olduğu ifade edilmiştir. Elde edilen verilere göre Glazkov-Şiver Kültürü dönemi antropolojik tipi dolikosefal tipte olup orta yüksekte kafatası, orta derecede geniş ve uzun yüz tipi çizilmektedir. Bkz. M.M. Gerasimova - S.V. Vasilev, "Paleoantropoliçeskoe İssledovaniye Fofonovskogo Mogilnika (Zabaykale) Epohi Neolita-Eneolita", *Drevnie Kulturi Mongolii i Baykalskoy Sibiri*, Ulan-Ude 2010, s. 62.

insan, geyik ve kurbağa şeklinde heykeller elde edilmiş, heykellerden birinin Avrupalı insan tipinde olup diğer Mongoloid tipli Glazkov heykellerinden farklı olduğu tespit edilmiştir.¹⁴ Glazkov insanında görülen Avrupalı tipin Yenisey bölgesinde görülen Afanasyevo Kültürü'ne kadar geri gidebileceği iddiaları ortaya atılmıştır. Okladnikov Yenisey bölgesinde görülen Afanasyevo Kültürü ile Baykal çevresinde görülen Neolitik kültürleri ilişkilendirmekte, yaklaşık olarak M.Ö. III-II. bin yılda Krasnoyarsk ile Baykal'ın batı kıyıları arasında kanıtlanmış kesin ilişkiler olduğunu ifade etmektedir.¹⁵ Yenisey Havzası'nda Baykal Neolitik Çağı'na ait maddi kültür unsurlarının bulunmasının yanı sıra Baykal bölgesinde de Yenisey envanterlerinin elde edilmesi bunun en büyük delilidir. Moğolistan ve Tuva'da keşfedilen Afanasyevo mezarları ile bu iddianın hiç de asılsız olmadığı ortaya çıkmış, Neolitik Çağ insanının ne derece yol kat edebildikleri ve Avrupalı tip insanının sınırlarının nerelere kadar uzanabildiği görülmüştür.¹⁶ Okladnikov, etnografik olarak geç dönemlerle karşılaştırma yaptığında Glazkov mezarlarından çıkan kıyafet kalıntılarının Tunguzlar ile Yukagirlerinkine benzediğini ifade etmektedir.¹⁷

Glazkov Kültürü'nün en ayırt edici özelliği yeşim taşından yapılmış malzemelerin mezarlardan elde edilmiş olmasıdır.¹⁸ Yeşim taşından yapılan ürünlerin ise Çin'in kuzeyinden Baykal bölgesine doğru yayılan kabileler aracılığıyla taşındığı düşünülmektedir.

Baykal ve çevresinde Glazkov dönemi yaşanırken, Sibirya'nın batısında ise Ural Kazakistan sınırlarından doğuya doğru Andronovo Kültürü eş zamanlı olarak yayılmaktaydı. Gumilev, Glazkov insanındaki Evropoid-Mongoloid tipi

¹⁴ A.P. Okladnikov, "Arheologičeskie Raboty vı Zone Stroitelstva Angarskih Hidroelektrostantsiya", *Zapiski İrkutskogo Oblastnogo Kraevedčeskiego Muzeya*, İrkutsk 1958, s. 22.

¹⁵ A.P. Okladnikov, "İz İstorii Etničeskih i Kulturnih Svyazey Neolitičeskih Plemen Srednego Yeniseya", *Sovetskaya Arheologiya*, No: 1, Moskva 1951, s. 37.

¹⁶ Moğolistan ve Tuva'da tespit edilen Afanasyevo dönemine atfedilen mezarlar hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. A.D. Tsibiktarov, "Mogilniki Afanasyevskogo tipa Mongolii i Tuvi", s. 42. Aynı zamanda daha çok batı kültür dönemlerinde (Srubna-Andronovo-Karasuk vb.) görmeye alışık olduğumuz Seymin-Turbin tipi bıçakların bronz çağında doğu ile batının temas ettiğinin en büyük delilidir. Bkz. D.G. Savinov, "Do Turkskiy Plast vı Paleonetnografi Yakutov", *Sibirskiy Sbornik-2 k Yobileyu Yevgeni Alekseyevnu Alekseyenko*, Sankt-Peterburg 2010, s. 69. D.G. Savinov Yakutlara ait maddi kültür unsurlarını hem döşeme taş kültürü hem de bölgenin batısında görülen Yenisey Kültürleri ile ilişkilendirmekte Aldan Irmağı'nda tespit edilen kaya resimleri ile çömlerle bulunan tezyinatın Karasuk ve Okuneva Kültürü tipinde olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Savinov, "a.g.m.", s. 71.

¹⁷ Okladnikov, *Ancient Population of Siberia and Its Cultures*, s. 32.

¹⁸ Bahaeddin Ögel bu taşın yeşim olduğunu belirtse de Rus arkeolog bunun Nefrit Taşı olduğunu belirtmektedir. Nefrit ve yeşim (jade) ise birbirinden ayrılmaktadırlar. Yeşim nefrite göre daha parlak ve canlı renklidir. Nefrit ise yeşil ve tonlarındadır ve bu tonlar içindeki demir oranına göre değişmektedir. Ayrıca Çin'e gelen nefritin Hoten ve Yarkent'ten çıkarıldığı bilinmektedir. En büyük kaynağı ise Yarkent'teki Belurtag'daki yeşim dağıdır. Ayrıca Yarkent'teki Karakaş Derya ve Yurungkaş Derya'dan da ak ve kara yeşim taşları elde edilmektedir. S. Charles Çin'de oyulan, işlenen Yeşim taşlarının Doğu Türkistan'dan geldiğini de ifade etmektedir. Bkz. Stanley Charles Nott, *Chinese Jade Throughout the Ages*, London 1962, s. 2. Glazkov Kültürü'nün yayıldığı İrtiş, Baykal çevresi, Lena ve Selenge Havzası'ndaki Glazkov mezarlarından farklı renklerde yeşim taşından yapılmış ürünler elde edilmiş olup Rus arkeologlar da bölgeden elde edilen nefritin koyu yeşil renkli olduğunu fakat yeşilimsi-beyaz ve beyaz nefritin bölgede bulunmadığını, bunların Doğu Türkistan'dan getirilmiş olduğunu belirtmektedirler. Bkz. A.P. Okladnikov, *Neolit i Bronzovyy Vek Pribaykalya*, MİA 43, s. 174.

Andronovo Kültürü'ne bağlamakta, Glazkov ve Andronovo toplumunun birbirine karıştığını, Glazkov Kültürü ile Hunların ortaya çıkışı konusunda bağlantılar olduğunu, Glazkov Kültürü mensubu toplulukların yaşadığı bölgenin güneyinden Hunların atalarının ortaya çıkararak, karışıklarını ifade etmektedir.¹⁹

Glazkov Kültürü'ne ait mezarlarda Karasuk Kültürü dönemi ile eşleştirilen malzemeler de bulunmuş, 1925'te K.İ. Pantelev tarafından Kotokel Gölü'nde yapılan kazıda dağ keçisi başı tasvirli bir hançer keşfedilmiş ve M.P. Gryaznov tarafından Yenisey bölgesindeki numunelerle benzerlikleri ortaya konulmuştur.²⁰ Bu dağ keçisi başlı bıçak tek numune olmayıp Krasnoyar ve Tom havlisindeki bıçak örneklerinin benzerlerine de Glazkov dönemi mezarlarında ulaşılmıştır. Fakat Yenisey ve havlisindeki bronz dönemine eş zamanlı olarak Baykal ve çevresinde bronz döneminde yerel ve kendine has bir dönem de yaşanmaktadır. Glazkov Kültürü ile batı da eş zamanlı görülen Andronovo Kültürü ilişkilerine S.V. Kiselev de değinmiş, Andronovo Kültürü mezarlarında ve Yenisey bölgesinde yaygın görülen kırmızı boncukların doğuda Glazkov mezarlarında da bulunduğunu belirtmiştir.²¹

Baykal ve çevresinde Bronz Çağı ve Demir Çağı arasında taş döşemeli (veya kiremit döşeme) mezarlar yayılmıştır.²² Oldukça geniş bir sahada yayılan bu mezarlar fazla derin olmayan sığ mezar çukurları olup Baykal'ın batı ve doğu kıyıları ve Moğolistan'a kadar yayılmıştır ve Moğolistan'da çok fazla örneği bulunmaktadır. Kobdo Irmağı'nın üst kısımlarından Dalay-Nor Gölü'ne, Baykal Gölü'nden Gobi Çölü'ne, Gobi'nin güney kısmındaki dağlardan Sarı Irmak'ın kuzeyine ve Tibet'e kadar bu mezar tiplerine rastlanılmıştır.²³ Hatta Ordos ve Sichuan'a kadar uzanan bu kültürün doğu kolu J. Pruşek tarafından Ti'lerin sınırına kadar getirilmekteydi.²⁴ Mezarların en erken döneminin İskitlerle aynı döneme geldiği de düşünülmektedir.²⁵ G.P. Sosnovskii Taphar 73 no'lu taş döşeme mezarda İskit tipi bronz kazan elde edildiğini belirtmekte, ayrıca söz konusu mezar kültürü ile Yenisey ve Krasnoyar'da bulunan Karasuk

¹⁹ L.N. Gumilev, *Hunlar*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2005, s. 39.

²⁰ N.N. Dikov, *Bronzoviy vek Zabaykalya*, Edit. A.P. Okladnikov, Ulan-Ude 1958, s. 20. Aynı şekilde Kiselev de Karasuk bağlantılı Seymin tipli kelt, hançer ve mızrakların Baykal'ın batı kıyılarında tespit edildiğini ifade etmektedir. Bkz. S.V. Kiselev, "Sovetskaya Arheologiya Sibiri Perioda Metal'a", *Vestnik Drevney İstorii*, Moskva 1938, s. 232.

²¹ S.V. Kiselev, *Drevniyaya İstoriya Yujnoy Sibiri*, Akademiya Nauk SSSR, Moskva 1951, s. 79.

²² Oldukça geniş bir sahada yayılan bu mezarlar bazı özelliklerine göre çeşitli tiplere ayrılmıştır (Saray tipli, figürlü vb.) ve aynı zamanda sunak olarak da kullanılmaktadır. Bkz. A.D. Tsubiktyarov, "K Probleme Formirovaniya Koçevogo Skotovodstva v Tsentralnoy Azii i Yego Vliyaniya na İstoriçeskoye Razvitiye Drevnego Naseleniya Regiona (Po Materialam Kulturi Plitocnih Mogili)", *Kulturi Stepnoy Evrazii i İh Vzaymodeistvie sı Drevnimi Tsivilizatsimi*, Sankt-Peterburg 2012, s. 407. Emel Esin bu kültür dönemini "yassı taşlı mezarlar" olarak adlandırmıştır. Bkz. Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş (Türk Kültürü El Kitabı II. Cilt I/b'den ayrı basım)*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s. 31.

²³ Dikov, *a.g.e.*, s. 25.

²⁴ Esin, *a.g.e.*, s. 30.

²⁵ Tsubiktarov, "a.g.m.", s. 407. Benzer şekilde Okladnikov da Baykal bölgesinde Bronz devrine tarihlendirilen "Geyikli" taşların doğuda Ordos'tan batıya doğru İskit/Saka ilişkilerini işaret ettiğini belirtmektedir. Bkz. A.P. Okladnikov, *Arheologiya Severnoy, Tsentralnoy i Vostoçnoy Azii*, Edit. V.E. Medvedev, Novosibirsk 2003, s. 266.

Kültürü ile ilişkilerini ortaya koymaktadır.²⁶ Taş döşemeli olan bu dikdörtgen mezarların duvarları taşlarla döşenmiş olup yüksek çitlerle çevrelenmiştir. Etrafında geyik motifleri olan taşlar bulunan döşeme taş mezarlardan kilden yapılmış üç ayak çömlekler elde edilmiştir.²⁷ Mezarlardan elde edilen eşyalarının kronolojik olarak tasnif edilme işlerinde Karasuk Kültürü ve hatta Tagar dönemine ait malzemelerin elde edilmiş olması da dikkat çekicidir.²⁸ Genel bir kronolojik tarih aralığı için taş döşemeli bu mezarların doğu batı yayılımının Hun döneminde gerçekleştiği belirtilirken, bu cenaze gömü âdetinin ise Hunların ataları tarafından uygulanmaya devam edildiği de ifade edilmektedir.²⁹ “*Taş Döşeme Mezar Kültürü*” için kronolojik aralık belirlemede ise tam birlik yoktur. Araştırmacıların büyük çoğunluğu bu kültür dönemini M.Ö. VII-III. yüzyıllar arasına tarihlendirirken diğer taraf ise M.Ö. II. bin yılın ortalarından II. yüzyıl arasına tarihlendirmektedirler. A.D. Tsibiktarov taş döşemeli mezarları iki safhaya ayırmaktadır. Buna göre Çulut Safhası M.Ö. XIII-VIII ve erken demir dönemi M.Ö. VIII-VI. yüzyıldır.³⁰ Bu mezar kültürünün yayıldığı dönemde ekonomi artık hayvancılığa dayanmakta, bakır-bronz ve demir işlenmekte hatta altından yapılmış ürünlerde bulunmaktaydı.³¹

P.İ. Şulga ise Çin’in kuzeyinde bulunan Maotsingao mezarı (M.Ö. V-III) ve ona çok benzer Yuhuangmiao mezarının (M.Ö. VI-V) kuzeyde yayılmış olan döşeme taş mezar kültürü ile tarihi ve kültürel olarak ilişkili olduğunu fakat döşeme taş mezar kültürünün tam olarak başlangıç zamanının belli olmadığını, bu dönemin M.Ö. XI-IX. yüzyıllar olmasının mümkün görüldüğünü ifade etmektedir.³²

Dikov, bu konuda yazılı kaynakların da kendi belirlediği dönemi işaret ettiğini ifade etmektedir ve bu mezarların yayılım tarihinin M.Ö. VII. ve II. yüzyıl arasında gerçekleştiğini belirtmektedir.³³ Dikov aynı zamanda Bronz Çağı ve

²⁶ G.P. Sosnovskii, “Rannie Koçevniki Zabaykalya”, *Kratkie Soobşeniya*, No: VIII, Edit. S.N. Bibikov, Moskva-Leningrad 1940, s. 40.

²⁷ Okladnikov bu çömlek geleneğinin Hunlarda bulunmadığını ve Hun öncesi dönemde Çin Kültürü ile ilişkiler sonucu ortaya çıktığını belirtmektedir. A.P. Okladnikov, “Tripodi Zabaykalom”, *Sovetskaya Arheologiya*, No: 3, Moskva 1959, s. 115. Kuzey Çin’de bulunan mezar kültüründe Karasuk dönemi malzemeler elde edilmiştir. Bu durum Kazakistan’dan Yenisey’e kadar yayılan Karasuk Kültürü’nün Çin’in kuzeyinde de yayıldığını ve toplumların kültür alışverişini göstermektedir. Benzer şekilde Baykal’da kuzey Çin kültürü tesirleri tespit edilmiştir. Erken Bronz Çağı Fofonov mezarlığında, Bronz Çağı döşeme taş mezar kültüründe Dunbey tesirleri gözlenmiştir. Lariçev bu kültür benzerliğinin Hunlara karşı bir siyasi birlik sonucu gerçekleşmiş olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır. Bkz. V.E. Lariçev, “Bronzoviy Vek Severo-Vostoçnogo Kitaya”, *Sovetskaya Arheologiya*, No: 1, Moskva 1961, s. 23.

²⁸ Dikov, *a.g.e.*, s. 38.

²⁹ Dikov, *a.g.e.*, s. 69. Debets ve Gohman taş döşemeli mezarlardaki insan tiplerini Mongoloid tipe yaklaştırmakta ve Hun tipi bulunduğunu reddetseler de daha sonra elde edilen veriler Hun etnik bileşimi olduğunu göstermektedir. Bkz. A.D. Tsibiktarov, *Kultura Plitocnuh Mogil Mohgolii i Zabaykalya*, Edit. V.İ. Molodin, Ulan-Ude 1998, s. 48.

³⁰ Tsibiktarov, “a.g.m.”, s. 409.

³¹ Okladnikov, *Arheologiya Severnoy, Tsentralnoy i Vostoçnoy Azii*, s. 266.

³² P.İ. Şulga, “O Hronologii i Kulturnoy İdentifikatsii Pamyatnikov VIII-VI vv. do n.e. Zabaykalya i Severnogo Kitaya”, *Drevnie Kulturi Mongolii i Baykalskoy Sibiri*, Ulan-Ude 2010, s. 138.

³³ Dikov, *a.g.e.*, s. 42.

Erken Demir Çağı eserlerinin analizi sonucunda Baykal'ın doğu kıyıları ve Moğolistan'daki yüksek kültürün taşıyıcılarının Türkler olduğunu da belirtmekte,³⁴ taş döşeme mezarların Moğolistan Orhun Irmağı havalisindeki Gök-Türk mezarlarında da taş döşemeli mezarlar üslubunun korunduğunu ifade etmektedir.³⁵ Hun öncesi dönemde ortaya çıkan Bronz devri Glazkov Çağı ile ayrıca Karasuk ve Tagar Kültürü ile bağlantıları tespit edilen ve Hunların bölgeye gelişi ile korunan ve Hunlar tarafından uygulanıp yaygınlaşan bu mezar kültürünün sınırları Pruşek'e göre Ti'lerin yaşadığı bölgeye kadar takip edilmiştir. Ti'lerin Çin kaynaklarında M.Ö. VIII. yüzyılda ortaya çıktıkları görülmektedir.³⁶ Ti'ler Han Sülalesi yıllığında Hunlar (Hsiung-nu'lar) olarak düşünülebilir. Kaynakta Kuzey Ti'lerin itaat altına alınmadığından bahsedilmektedir.³⁷

Baykal'ın batı kıyılarında (Pribaykal) ise M.Ö. I. bin yılda Okladnikov'un "Kurumçi Kültürü" olarak adlandırdığı dönemin izleri görülmektedir. Türk dilli oldukları Okladnikov tarafından belirtilen hayvancılık, tarım ve demircilikle uğraşan bu topluluğun Orhon-Yenisey tipinde runik yazıları olduğu belirtilmektedir.³⁸ 1929 yılında Okladnikov'un Habsagaev mezarlığında Glazkov dönemine ait fakat yeni bir sayfaya işaret eden delillerin olduğu 8 mezar kazısı sonucunu, Çin kaynaklarının da işaret ettiği Guligan veya Kurikanlara bağlamakta, onların Uygurlarla aynı dili konuşan Türk toplulukları olduklarını belirtmektedir.³⁹ Kurikanların izini kaya resimlerinde de arayan Okladnikov Lena Havzası'ndaki Şişkin Köyü'nde bulunan ve köyün adına ithafen Şişkin kaya resimleri olarak adlandırılan serinin Kurikanlara ait kaya resimleri olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰ Çin kaynaklarında Kurikanların Hanhay'ın yani Baykal Gölü'nün kuzeyinde yaşadıkları ifade edilmektedir.⁴¹ Köl Tigin Yazıtı'nın doğu yüzünde de Kurikanlar Çinlilerin kuzeyinde yaşayan Türk toplulukları arasında zikredilmektedir.⁴² Okladnikov⁴³ ve Dikov⁴⁴ Kurikanların/Guliganlar Yakutların da ataları olduklarını belirtirken, Aristov⁴⁵ ise Yakut boyları arasında Kurikan veya ona yakın bir ad bulunmadığını belirtmektedir. D.G. Sa-

³⁴ Dikov, *a.g.e.*, s. 70.

³⁵ Dikov, *a.g.e.*, s. 71.

³⁶ Özkan İzgi, "Orta Asya'nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyeti İle İlişkileri", *Türkler*, Ankara 2002, s. 467.

³⁷ *Han Hanedanlığı Tarihi Bölüm 94 A/B Hsiung-nu Monografisi*, Onat Ayşe-Sema Orsoy-Konuralp Ercilasun, TTK, Ankara 2004, s. 75.

³⁸ A.P. Okladnikov, *İstoriya i Kultur Buryatii*, Edit. V.E. Lariçev, Ulan-Ude 1976, s. 44. Ayrıca bkz. *İstoriya Sibiri sı drevneyşih vremen do naşih dnevy*, T. 1, Edit. A.P. Okladnikov, Leningrad 1968, s. 291.

³⁹ A.P. Okladnikov, *İstoriya i Kultur Buryatii*, s. 50.

⁴⁰ Okladnikov, *İstoriya i Kultur Buryatii*, s. 178.

⁴¹ Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, TTK, Ankara 2004, s. 88.

⁴² *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*, Haz. Mehmet Ölmez, BilgeSu Yayınları, Ankara 2015, s. 98. Kurikanlar hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, 2003^s, s. 202.

⁴³ Okladnikov, *İstoriya i Kultur Buryatii*, s. 28.

⁴⁴ Dikov, *a.g.e.*, s. 70.

⁴⁵ N.A. Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2014, s. 86, dpt. 140.

vinov Yakutlara ait mezarlardan elde edilen keramik parçalarının da taş döşeme mezar kültüründeki keramiklerle olan benzerliği de ortaya koymaktadır.⁴⁶

Yazılı kaynaklar öncesindeki Baykal ve çevresindeki yerleşiklere ait maddi kültürlerin izleri geç dönemlere kadar mezar gömü üslupları ve mezar envanterlerinin tip ve özellikleri bakımından takip edilebilmektedir. Bronz Çağı ile Demir Çağı ve erken göçere ait maddi kültür unsurlarının karşılaştırılmasında pek çok ortak nokta arkeolojik ve etnografik olarak tespit edilmiştir. Yazılı kaynaklarda Baykal ve çevresindeki Türk varlığı konusunda net bilgiler sunmaktadır. Eberhard'ın Proto-Türk Hun boyları arasında zikrettiği Ba-xi-mi'ler de Baykal Gölü'nün güneyinde yaşamaktaydılar.⁴⁷ Eberhard, Baykal bölgesinde yaşayan hem bir kabile hem de bir yer adı olan Alaca'nın da bu boydan geldiğini bu adın He-lan ve He-lai kelimeleri ile etimolojik mukayesesinde To-ba'lardaki bir kabilenin adına benzerliğine dikkat çekmektedir. Tinglingler⁴⁸ ve Tölesler gibi Baykal ve çevresinde hüküm sürdükleri belirtilen bir diğer Türk topluluğu ise (V. yüzyılın başı ve VI. yüzyılın ilk yarısı) Juan-Juan'lardır.⁴⁹ Çin kaynaklarından Sui Shu'da 50 Töles kabilesi sayılmakta ve bunlardan biri Baykal Gölü'nün kuzeyine yerleştirilmektedir.⁵⁰

Sonuç

Arkeolojik kaynaklara ve bazı yazılı vesikalara dayanarak kaleme aldığımız bu makale ile şu sonuçlara ulaşılmış bulunmaktadır:

- 1- Baykal Gölü çevresi çok eski bir Türk yurdudur.
- 2- Bölgede Bronz Çağı ile birlikte yaygın olarak görülen Glazkov Kültürü ve ardından ortaya çıkan "Döşeme Taş Mezar Kültürü" arasında bağlantılar vardır.
- 3- Hunlar, "Döşeme Taş Mezar Kültürü"nü devam ettirmişlerdir.
- 4- Kurumçi Kültürü olarak adlandırılan dönem ile Glazkov Çağı arasında bağlantılar bulunmaktadır ve bu yeni kültür dönemi Türkler tarafından meydana getirilmiştir.
- 5- Yakutların ataları olan Kurikanlar'da da "Döşeme Taş Mezar Kültürü" görülmektedir.
- 6- Bölgede tespit edilen kültürlerin yanı sıra bölgeye batı Sibirya'dan sızmalar gerçekleşmiştir. Bu sızmaların yine Türklerle ilişkilendirilen Andronovo ve Karasuk Kültürü dönemlerinde meydana geldiği anlaşılmaktadır.

⁴⁶ D.G. Savinov, "Dotyurkskiy Plast vı Paleoetnografii Yakutov", s. 70.

⁴⁷ W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Çev. Nimet Uluğtuğ, TTK, Ankara 1996, s. 65.

⁴⁸ D.G. Savinov tarafından, Yenisey Kırgızlarının ataları olarak ifade ettiği Tingling'lere ait mezarların Dağlık Altay'da Bulan-Kubin, Tuva'da Uluğ-Kem, Yenisey Havzası'ndaki Tesin mezarları ve Doğu Kazakistan'daki Kula Jurkin kültürü için karakteristik görülmekte, ayrıca Hun kültürü bileşiminin Baykal'dan İrtiş'e M.Ö. I. bin yılın sonunda gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bkz. D.G. Savinov, *Gosudarstva i Kulturogenез na Territorii Yujnoy Sibiri v Epohu Rannego Srednevekovya*, Kemerova, 1994, s. 10. Ayrıca Savinov Tingling'lerin Tagar Kültürü'nün bir parçası olduklarını ve sadece Yenisey bölgesinde sınırlı kalmadıklarını belirtmektedir. Bkz. Savinov, *a.g.e.*, s. 9.

⁴⁹ Eberhard, *a.g.e.*, s. 100. Juan-Juanların menşei ve Türklüğü üzerine bkz. Kürşat Yıldırım, *Bozkırın Yitik Çocukları Juan-Juanlar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 53.

⁵⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s. 95.

Kaynaklar

- AREMBOVSKİ, İ.V. - İVANEV, L.N.: “Novoe Obsledovaniye İrkutskoy Paleolitiçeskoj Stoyniki”, *Kratkie Soobşeniya*, Edit. A.D. Udaltsov, Sayı: 49, Moskva 1953.
- ARİSTOV, N.A.: *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2014.
- DİKOV, N.N.: *Bronzoviy vek Zabaykalya*, Edit. A.P. Okladnikov, Ulan-Ude 1958.
- DYAKANOV, V.M.: “Keramika Ulahan-Segelennyahskogo Tipa v Bronzovim Veke Yakutii”, *Drevniye Kulturi Mongolii i Baykalskoj Sibiri*, Sayı: 2, Edit. A.V. Harinskii, İrkutsk 2011.
- EBERHARD, W.: *Çin’in Şimal Komşuları*, Çev. Nimet Uluğtuğ, TTK, Ankara 1996.
- EMELYANOVA, Yu. A.: “Ranniy Bronzoviy vek Pribaykalya”, *Drevniye Kulturi Mongolii i Baykalskoj Sibiri*, Edit. D. Tumen - M. Erdene - E. Mijiddorj, Ulanbatar 2012.
- Epoha Bronzi Lesnoj Polosi SSSR*, Edit. B.A. Rıbakova, Moskva 1987.
- ESİN, Emel: *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş (Türk Kültürü El Kitabı II. Cilt I/b'den ayrı basım)*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978.
- GERASİMOV, M.M. - ÇERNİH, E.N.: “Raskopki Fofonovskogo Mogilnika vı 1959 g.”, *Pervobitnaya Arheologiya Sibiri*, Akademiya Nauk, Leningrad 1975.
- GERASİMOVA, M.M. - VASİLEV, S.V.: “Paleoantropoliçeskoje İssledovaniye Fofonovskogo Mogilnika (Zabaykale) Epohi Neolita-Eneolita”, *Drevnie Kulturi Mongolii i Baykalskoj Sibiri*, Ulan-Ude 2010.
- GUMİLEV, L.N.: *Hunlar*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2005.
- Han Hanedanlığı Tarihi Bölüm 94 A/B Hsiung-nu Monografisi*, Onat Ayşe - Sema Orsoy - Konuralp Ercilasun, TTK, Ankara 2004.
- İstoriya Sibiri sı Drevneyşih Vremen do Naşih Dney*, Cilt: 1, Edit. A.P. Okladnikov, Leningrad 1968.
- İZGİ, Özkan: “Orta Asya'nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyeti İle İlişkileri”, *Türkler*, Ankara 2002.
- KAFESOĞLU, İbrahim: *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.
- KİSELEV, S.V.: “Sovetskaya Arheologiya Sibiri Perioda Metalla”, *Vestnik Drevney İstorii*, Moskva 1938.
- KİSELEV, S.V.: *Drevniyaya İstoriya Yujnoj Sibiri*, Akademiya Nauk SSSR, Moskva 1951.
- LARIÇEV, V.E.: “Bronzoviy Vek Severo-Vostoçnogo Kitaya”, *Sovetskaya Arheologiya*, No: 1, Moskva 1961.
- NOTT, Stanley Charles: *Chinese Jade Throughout the Ages*, London 1962.
- OKLADNİKOV, A.P.: “Arheologičeskie Raboti vı Zone Stroitelstva Angarskih Hidroelektrostantsiya”, *Zapiski İrkutskogo Oblastnogo Kraevedçeskoj Muzeya*, İrkutsk 1958.

OKLADNİKOV, A.P.: “İz İstoriî Etničeskih i Kulturnih Svyazey Neolitičeskih Plemen Srednego Yeniseya”, *Sovetskaya Arheologiya*, No. 1, Moskva 1951.

OKLADNİKOV, A.P.: “Arheologičeskiye İssledovaniya vı Nizovyah Reki Selengi”, *Kratkie Soobşeniya*, Edit. A.D. Udaltsov, Sayı: 35, Moskva-Leningrad 1950.

OKLADNİKOV, A.P.: “Tarihin Şafağında İç Asya”, *Erken İç Asya Tarihi*, Çev. Alâeddin Şenel, Der. Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

OKLADNİKOV, A.P.: “Tripodı Zabaykalom”, *Sovetskaya Arheologiya*, No: 3, Moskva 1959.

OKLADNİKOV, A.P.: *Ancient Population of Siberia and Its Cultures*, Published by Peabody Museum Cambridge, Massachuettes, U.S.A. 1959.

OKLADNİKOV, A.P.: *Arheologiya Severnoy, Tsentralnoy i Vostočnoy Azii*, Edit. V.E. Medvedev, Novosibirsk 2003.

OKLADNİKOV, A.P.: *İstoriya i Kulturi Buryatii*, Edit. V.E. Lariçev, Ulan-Ude 1976.

OKLADNİKOV, A.P.: *Neolit i Bronzoviy Vek Pribaykalya*, MİA 43, Moskva-Leningrad 1955.

Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Haz. Mehmet Ölmez, Bilge Su Yayınları, Ankara 2015.

ÖGEL, Bahaeddin: *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, 2003.

SAVİNOV, D.G.: “Dotyurkskiy Plast vı Paleoetnografii Yakutov”, *Sibirskiy Sbornik-2 k Yobileyu Yevgeni Alekseyevnu Alekseyenko*, Sankt Peterburg 2010.

SAVİNOV, D.G.: *Gosudarstva i Kulturogenez na Territorii Yujnoy Sibiri v Epohu Rannego Srednevekoviya*, Kemerova 1994.

SOSNOVSKİİ, G.P.: “Ranne Koçevniki Zabaykalya”, *Kratkie Soobşeniya*, No: VIII, Edit. S.N. Bibikov, Moskva-Leningrad 1940.

ŞULGA, P.İ.: “O Hronologii i Kulturnoy İdentifikatsii Pamyatnikov VIII-VI vv. do n.e. Zabaykalya i Severnogo Kitaya”, *Drevnie Kulturi Mongolii i Baykalskoy Sibiri*, Ulan-Ude 2010.

TAŞAĞIL, Ahmet: *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, TTK, Ankara 2004.

TSİBİKTAROV, A.D.: *Buryatiya vı Drevnosti İstoriya (S Drevneyşih Vremen do XVII Veka)*, Edit. Yu. P. Shagdurov, Ulan-Ude 1999.

TSİBİKTAROV, A.D.: “K Probleme Formirovaniya Koçevogo Skotovodstva vı Tsentralnoy Azii i yego Vliyaniya na İstoricheskoye Razvitiye Drevnego Naseleeniya Regiona (Po Materialam Kulturi Plitocnih Mogili)”, *Kulturi Stepnoy Evrazii i ih Vzaymodeistvie s Drevnimi Tsvilizatsimi*, Sankt-Peterburg 2012.

TSİBİKTAROV, A.D.: *Kultura Plitoçnih Mogil Mohgolii i Zabaykalya*, Edit. V.İ. Molodin, Ulan-Ude 1998.

YILDIRIM, Kürşat: *Bozkırın Yitik Çocukları Juan-Juanlar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.